

Тарфяніковыя паселішчы неаліту — ранняга бронзавага веку ў Паўночнай Беларусі

Максім Чарняўскі,
загадчык аддзела
археалагіі
першабытнага
грамадства Інстытута
гісторыі НАН Беларусі,
кандыдат гістарычных
навук

Тэрыторыя Паўночнай Беларусі адрозніваецца ад астатняй часткі краіны сваім рэльефам і, найперш, колькасцю азёраў. Менавіта таму яна амаль уся адносіцца да прыродна-гаспадарчага, гісторыка-этнаграфічнага рэгіёна Паазер'е, фізіка-геаграфічнае раянаванне якога ўключае Паазерскую правінцыю, а таксама часткі вярхоўяў Віліі і Бярэзіны Дняпроўскай, якія ўваходзяць у цэнтральную акругу Беларускай узвышанасці Заходне-Беларускай правінцыі [1]. Тут вядома больш за 3 тыс. азёраў і прыблізна столькі ж тарфянікаў і балотаў, вялікая частка з якіх у VI–II тысячагоддзях да н.э. была азёрамі.

Паўночная Беларусь канчаткова засялілася чалавекам толькі па завяршэнні апошняга, Паазерскага зледзянення, якое адступіла з нашых земляў прыблізна 14 тыс. гадоў назад. Цягам перыяду мезаліту (IX–VI тысячагоддзі да н.э.) навакольнае асяроддзе і прыродныя ўмовы ў рэгіёне паступова набліжаюцца да сучасных.

Найбольш цікавым адрэзкам каменнага веку, з актыўнымі сацыяльна-гаспадарчымі зменамі на тэрыторыі сучаснай Беларусі, хвалямі ўплываў і пранікнення розных груп прышлага насельніцтва, з'яўляецца неаліт (2-я палова VI – пачатак II тысячагоддзя да н.э.). Аднак доўгі час колькасць археалагічных помнікаў гэтага перыяду на Беларускім Паазер'і была вельмі нязначнай. Асабліва гэта вылучалася на фоне добра даследаваных рэгіёнаў Панямоння і Падняпроўя. Толькі пачынаючы з 1960-х гг. на тэрыторыі Паўночнай Беларусі пачалі выяўляцца новыя помнікі, у тым ліку і тарфяніковыя паселішчы. Прычынамі гэтай з'явы, акрамя малой колькасці

даследчыкаў, былі тапаграфічныя асаблівасці размяшчэння паселішчаў таго часу.

Цягам неаліту і ранняга бронзавага веку на гэтых землях існавалі генетычна роднасныя археалагічныя культуры, аснова гаспадаркі якіх была арыентаваная пераважна на эксплуатацыю плыткіх, месцамі зарастаючых вадаёмаў і іх наваколяў: нарвенская раннеалітычная (2-я палова VI – сярэдзіна IV тысячагоддзя да н.э.), усвяцкая сярэднеалітычная (2-я палова IV – 1-я палова III тысячагоддзя да н.э.), паўночнабеларуская позняя неаліту – ранняга бронзавага веку (сярэдзіна III – 1-я палова II тысячагоддзя да н.э.) [2–5]. Абсалютная большасць археалагічных помнікаў каменнага веку на Паазер'і выяўлена менавіта на азёрах – меншая з іх на існуючых, большая – на былых, якія з цягам часу зараслі і затарфаваліся. Асновай гаспадаркі неалітычнага насельніцтва ў рэгіёне з'яўлялася рыбацтва, што пацвярджаецца знаходкамі разнастайнага набору адпаведнага рыштунку – касцяных і рагавых наканечнікаў гарпуноў,

Бурштынавыя вырабы паселішча Асавец 2: 1, 2 – усвяцкая культура, канец IV – 1-я палова III тысячагоддзя да н.э.; 3–15 – паўночнабеларуская культура, сярэдзіна III-га – 1-я палова II-га тысячагоддзя да н.э.; 1–8 – падвескі; 9–11 – пацеркі; 12–15 – гузікі

Галава. Выраб з косткі. Фрагмент амулета-падвескі. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура. 1-я палова II тыс. да н.э. Колер артэфакта рэстаўраваны з чорна-белага фатаздымка

Змейка. Выраб з косткі, амулет-падвеска. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура, 2-я палова III тысячагоддзя да н.э.

Жазло дрэва. Антрапаморфнае наверх драўлянага жазла. Паселішча Асавец 2. Усвяцкая – паўночнабеларуская культуры. 1-я палова – сярэдзіна III тысячагоддзя да н.э. Колер артэфакта рэстаўраваны з чорна-белага фатаздымка

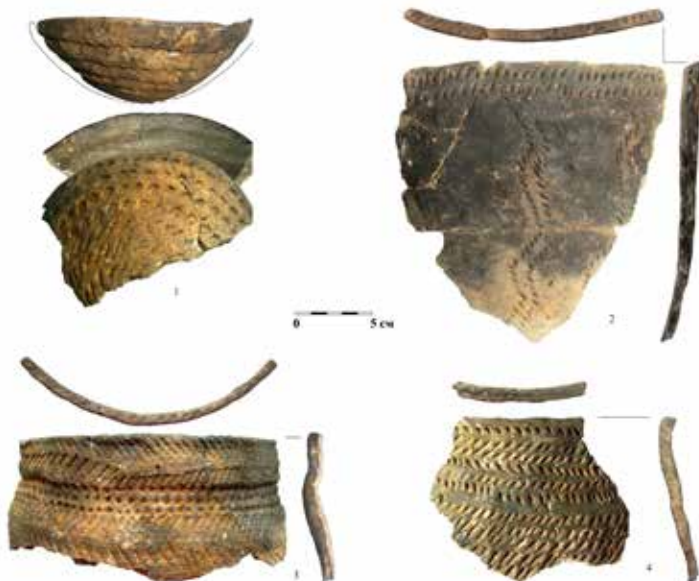
Лыжка. Костка. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура. Канец III – пачатак II тысячагоддзя да н.э.

Прадоўжныя флейты. Птушыная костка: 1, 2 – паселішча Асавец 2; 3 – паселішча Асавец 7. Паўночнабеларуская культура, 2-я палова III – 1-я палова II тысячагоддзя да н.э.

Ігла да пляцення. Костка, складанасастаўная ігла для пляцення. Паселішча Асавец 2. 1 – складзены выраб (пад час выяўлення), 2 – рэканструкцыя рабочага становішча

Кераміка. Гліняныя начынні, фрагменты: 1 – міска; 2-4 – гаршкі; 1, 3, 4 – паўночнабеларуская культура; 2 – усвяцкая культура

Зброя. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура. 2-я палова III – 1-я палова II тысячагоддзя да н.э.: 1-6 – крэм’янёвыя наканечнікі стрэл; 7-9 – касцяныя наканечнікі стэп; 10 – касцяны наканечнік гарпуна; 11 – касцяны рыбацкі кручок (абламаны)

Грузіла. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура. Фатаздымак зачысткі рэштак кампазітнага грузіла для сетак – нясуцае кальцо з ялінкавай галінкі, два каменьчыкі-грузы, арганічная раслінная аплётка адсутнічае (згніла)

Аб'ект. Паселішча Асавец 2. Паўночнабеларуская культура. Фатаздымак зачысткі аб'екта, які складаецца з фрагментаў керамікі і костак дзіка

восцяў, кручкоў, жэрлічных джалаў, драўляных пастак-вершаў, дэталей рыбацкіх сетак, частымі рознапамернымі скапленнямі рыбных костак і лускі ў культурным пласце помнікаў, вынікамі ліпіднага аналізу керамічных гаршкоў [6, 7]. Акрамя гэтага, значную ролю адыгрывала паляванне на вадаплаўную птушку і земнаводных, збіральніцтва ў płyткаводнай зоне азёраў, у першую чаргу арыентаванае на малюскаў, вадзяныя арэхі і птушыныя яйкі. Лясное паляванне і збіральніцтва дапаўнялі харчовыя патрэбы мясцовага неалітычнага насельніцтва, аднак не былі асновай гаспадаркі.

Існаванне неалітычных помнікаў Паазер'я (2-я палова VI – пачатак II тысячагоддзя да н.э.) прыпадае на Атлантычны і Суббарыяльны кліматычныя перыяды. Для іх, акрамя тэмпературных зменаў, характэрныя моцныя ваганні ўзроўняў грунтовых водаў і, адпаведна, водных люстэрак тагачасных азёраў. У залежнасці ад лакальных асаблівасцяў вадаёмаў розніца паміж крайнімі кропкамі вышэйшага і ніжэйшага ўзроўня вады на працягу адзначаных 4 тыс. гадоў магла складаць да 6 м [8].

У перыяд ранняга неаліту, у VI–IV тысячагоддзях да н.э., узровень вады ў азёрах Паазер'я быў значна вышэйшы за сённяшні, а ў другой палове IV тысячагоддзя да н.э. ён дасягнуў максімальнага значэння за ўсё пасляледавікоўе, перавышаючы сучасны на 3 м. Як вынік, вядомыя паселішчы нарвенскай археалагічнай культуры сёння знаходзяцца на высокіх участках берага возера або тарфяніка.

Напрыканцы IV тысячагоддзя да н.э. адбываюцца радыкальныя кліматычныя змены, якія ў першую чаргу вызначаліся значным змяншэннем ападкаў. Гэта выклікала рэзкае падзенне ўзроўня вады ў старажытных азёрах – месцамі да 5–6 м. Іх абрысы моцна змяніліся, некаторыя раздзяліліся на шэраг асобных вадаёмаў. Берагавая лінія адступіла ад былых чалавечых паселішчаў на адлегласць ад некалькіх дзясяткаў да некалькіх соцень метраў, вымушаючы першабытных жыхароў Паазер'я пераходзіць услед за вадою. Новыя помнікі, размешчаныя каля актуальных на той час берагавых ліній, размяшчаліся значна ніжэй за сённяшні ўзровень азёрных люстэраў, да 2–3 м у пікавым значэнні.

Значныя кліматычныя змены выклікалі і рух сярод археалагічных культур Беларускага Паазер'я. У сярэдзіне IV тысячагоддзя да н.э. з поўначы, праз тэрыторыі сучасных Эстоніі і Латвіі пранікаюць нешматлікія, але актыўныя групы носьбітаў культуры грабянёва-ямкавай керамікі. Пад іх уплывам і з іх удзелам карэннае нарвенскае насельніцтва трансфармуецца ва ўсвяткую археалагічную культуру, якая тэрытарыяльна займае тую ж абшары Паўночнай Беларусі, што і папярэдняя [2].

Ад другой паловы IV да пачатку II тысячагоддзя да н.э. узровень вады ў азёрах Паўночнай Беларусі заставаўся ніжэйшым за сучасны, аднак паступова, з ваганнямі ў розныя бакі, набліжаўся да яго. Адпаведна змянялася і берагавая лінія палеаазёраў, першабытныя паселішчы рухаліся ўслед за імі.

За гэты час у рэгіёне адбылася важная падзея – у пачатку III тысячагоддзя да н.э. у Паазер'е пачало пранікаць насельніцтва з цалкам іншым гаспадарчым характарам – спачатку носьбіты культуры шарападобных амфар, а пасля – кола культуры шнуравой керамікі [9, 10]. У выніку бліжэй да сярэдзіны III

тысячагоддзя да н.э. у цэнтральнай і ўсходняй частках рэгіёну ўсваяць культура трансфармуецца ў паўночнабеларускую, а заходнюю частку рэгіёна (вяхоўі Віліі) займаюць носьбіты культуры шнуравой керамікі, якія прыйшлі туды з тэрыторыі Панямоння. Паўночнабеларуская культура з'яўлялася генетычна звязанай з ўсваячай і працягвала асноўныя традыцыі рэгіёна, у тым ліку арыентацыю на дамінаванне азёрных рэсурсаў у гаспадарцы [4].

У сярэдзіне II тысячагоддзя да н.э. адбываецца чарговая кліматычная змена, якая прыводзіць да павелічэння колькасці ападкаў, у выніку чаго адбываецца адносна хуткі ўздым вады ў азёрах прыблізна да сучаснага ўзроўню і затапленне значных берагавых тэрыторый з існуючымі на іх паселішчамі, вымушаючы жыхароў перамяшчацца на мінеральныя берагі азёрных катлавін. Больш плыткаводныя азёры паступова зарастаюць і забалочваюцца, кансервуючы пад пластам торфу пахаваныя на дне сляды амаль двух тысяч гадоў чалавечага жыцця.

Насельніцтва на новых месцах, пазбаўленае традыцыйных крыніц харчавання, было вымушанае звярнуцца да жывёлагадоўлі і земляробства. Гэты працэс быў прыспешаны значным уплывам, верагодна з фізічнымі носьбітамі, тшцінецкай археалагічнай культуры бронзавага веку, якая распаўсюджвалася з паўднёвага напрамку. Усё гэта прывяло да радыкальных змен на культурнапапуляцыйнай карце Паўночнай Беларусі і заклала падмурк для развіцця археалагічных культур жалезнага веку.

Такім чынам, значная частка археалагічных помнікаў перы-

яду неаліту – ранняга бронзавага веку размешчана пад тарфянымі адкладамі. Актуальная глыбіня залягання культурнага пласту вагаецца ў залежнасці ад канкрэтнага палеавадаёму, тапаграфічных умоў і антрапалагічнага ўздзеяння XX ст.: ад двух метраў да фактычна сучаснай дзённай паверхні. У некаторых рэгіёнах частка помнікаў размяшчаецца на плыткіх выспах сярод тарфяных масіваў, якія, аднак, пэўны час таксама знаходзіліся пад вадой і торфам.

Затапленне першабытных помнікаў у II тысячагоддзі да н.э. і наступнае іх перакрыццё напластаваннямі стэрыльнага торфу прывяло да ўнікальнай захаванасці археалагічных матэрыялаў. Мокры анаэробны характар культурнага пласту дазволіў пазбегнуць працэсаў гніення. А затапленне і забалочванне тэрыторыі гарантавала адсутнасць гаспадарчай дзейнасці на помніках фактычна да меліярацыйных работ XX ст., што захавала артэфакты ад механічнага драблення і знішчэння ў працэсе чалавечай жыццядзейнасці, як гэта адбылося на дзюнных і тэрасных помніках Панямоння і Падняпроўя.

На тэрыторыі Беларускага Паазер'я на сённяшні момант вядомыя два буйныя археалагічныя тарфяніковыя мікрарэгіёны перыяду неаліту – ранняга бронзавага веку: Крывінскі тарфянік на мяжы Сенненскага і Бешанковіцкага раёнаў і мікрарэгіён Бярэшча ў Лепельскім раёне (абодва – Віцебскай вобласці). У Лагойскім раёне Мінскай вобласці вядома асобнае тарфяніковае паселішча Зацэнне. Акрамя гэтага ёсць звесткі пра выяўленне археалагічных артэ-

фактаў на іншых тарфяніках, якія даюць магчымасць спадзявацца на выяўленне новых помнікаў гэтага тыпу ў Бешанковіцкім, Глыбоцкім, Ушацкім раёнах Віцебскай вобласці, Мядзельскім і Вілейскім – Мінскай. Гэтая інфармацыя патрабуе далейшай праверкі і карпатлівых пошукавых прац.

Тарфяніковыя паселішчы перыяду неаліту – ранняга бронзавага веку складаюць менш за 5% ад агульнай колькасці выяўленых помнікаў гэтага перыяду, аднак іх археалагічныя матэрыялы адыгрываюць ключавую ролю ў дэталёвай рэканструкцыі жыцця першабытнага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі і суседніх краін. Іх унікальнасць і важнасць палягае ў захаванні ў культурным пласце арганічных матэрыялаў, якія на іншых тыпах помнікаў адсутнічаюць з-за працэсаў гніення. У першую чаргу гэта датычыць вырабаў – прыладаў працы і побыту, паляўнічай зброі і рыбацкага рыштунку, прадметаў мастацтва і культуры. Гэта дазваляе значна шырэй і падрабязней рэканструяваць побыт і гаспадарчыя заняткі першабытнага насельніцтва, чым пры наяўнасці толькі керамічнага і крамянёвага матэрыялу, якімі прадстаўлена абсалютная большасць археалагічных помнікаў па-за Паазер'ем. Захаванасць арганічных матэрыялаў таксама робіць магчымым выкарыстанне шырокага спектра метадык для іх аналізу.

Асноўнай сыравінай для майстравання прылад працы і побыту, рыбацкага рыштунку на тэрыторыі Паўночнай Беларусі былі матэрыялы арганічнага паходжання – костка, рог, драўніна, кара/бяроза, луб, раслінныя валокны.

У выпадку мастацкіх і культурных вырабаў – костка, рог і бурштын. Толькі ў паляўнічай зброі прасочваецца пэўны парызт паміж выкарыстаннем крэменю, каменю і косткі/рогу. Натуральна, тронкі і рукаці крамянёвых і каменных прылад таксама былі драўлянымі.

Касцяныя прадметы прадстаўлены вялікім наборам клясаў, звязаных у першую чаргу з апрацоўкай іншых матэрыялаў: сякеры, цёслы, далоты, праколкі, вырабы са шчапаных іклаў дзіка і разцоў бабра, вырабы з ніжніх сківіц бабра, адціскальнікі, рэтушоры, шпательлі, арнаментыры, зубцы часалак для кудзелі, іглы для пляцення, рыдлёўкі, колючыя вырабы з адросткаў рагоў; элементы складаных прылад – рукаяткі, муфты сякер; побытавыя вырабы прадстаўлены лыжкамі [11–13]. Асобную групу складаюць прадметы невядомага прызначэння і іх фрагменты. Касцяная паляўнічая зброя і рыбацкі рыштунак прадстаўлены наканечнікамі стрэл, дзід, гарпуноў і восцяў, рыбацкімі кручкамі і жэрлічнымі джаламі, грузіламі, кінжаламі і штылетами [11, 14, 6].

Драўляныя прылады выяўлены ў меншай колькасці і ў горшым стане захаванасці па прычыне пашкоджанасці культурнага пласту вядомых помнікаў меліярацыйнымі і торфаздабыўнымі працамі. Толькі ў апошнія гады аднаўленне даследавання паселішча Крывіна 3 у Сенненскім раёне Віцебскай вобласці пачало выяўляць драўляныя артэфекты ў здавальняючым стане. Агулам сярод вырабаў з дрэва і кары/бяросты вядомыя наступныя: наканечнікі стрэл, дрэўкі стрэл, розныя

дзяржанні і рукаці буйных інструментаў, сякерныя муфты, фрагменты днішак, посуду, калатушкі для шчапання арэхаў, рыбацкія пасткі-вершы, берасцяныя паплаўкі і складанасастаўныя грузілы з аплеценага яловай галінкай і бяро-стай каменьчыка (каменьчыкаў). Асобна стаяць фрагменты буйных канструкцый-пабудоў жылога і гаспадарчага характару, якія сустракаюцца ў культурным пласце часткі паселішчаў.

Унікальнае значэнне маюць артэфекты, якія пашыраюць нашыя ўяўленні пра духоўную культуру насельніцтва неаліту – ранняга бронзавага веку Паазер'я: касцяныя, рагавыя, драўляныя, бурштынавыя падвескі і скульптура, а таксама музычныя інструменты. Яны прадстаўлены падвескамі з зубоў, пашчэнак, фаланг і каленных чашчак жывёл, касцянымі плоскімі, фігурнымі, ключападобнымі, зааморфнымі і антрапаморфнымі падвескамі, пацеркамі і пранізкамі, драўлянай антрапаморфнай і глінянай арнітаморфнай скульптурай, бурштынавымі падвескамі, гузікамі, пацеркамі і пранізкамі, глінянымі арнаментаванымі валікамі невядомага прызначэння [15]. Прадоўжныя флейты з трубчастых костак вадаплаўных птушак і іх фрагменты, выяўленыя на помніках Крывінскага тарфяніка, з'яўляюцца самымі раннімі вядомымі музычнымі інструментамі на тэрыторыі Беларусі.

Не менш унікальную магчымасць для рэканструкцыі жыцця першабытнага насельніцтва Паўночнай Беларусі дае шматлікае побытавае і кухоннае смецце, а таксама адходы жыццядзейнасці спадарожных млекакормячых. Дзякуючы

спрыяльным умовам захавання арганікі культурны пласт тарфяніковых паселішчаў утрымлівае ўвесь «летапіс» чалавека існавання. Для прыкладу, на помніку Асавец 2 у Бешанковіцкім раёне яго захаваная магутнасць дасягае 1,2–1,4 м, пры гэтым ён накопліваўся на працягу 1,5 тыс. гадоў. У ім сустракаюцца рознапамерныя лінзы-скапленні рыбных костак і лускі (ад некалькіх дзясяткаў да 70–80 тыс. адзінак у адным зборы), якія маркіруюць гаспадарчую зону разбору ўлову, яго чысткі і падрыхтоўкі да далейшай апрацоўкі, скапленні костак млекакормячых, птушак і земнаводных, ракавін-перлавіц, высцілкі з кары, згрувашчванні драўляных шчэпак, жэрдак і іншых рэшткаў майстравання канструкцый, жывёльных капраліты.

Палеаэнтамалагічны аналіз часткі культурнага пласта выявіў парэшткі насякомых рознай ступені захаванасці, частка з якіх падлягала дакладнай відавай ідэнтыфікацыі, з вызначэннем умоваў існавання і калян-дарнага перыяду (даследаванні А.М. Бубенькі). Напрыклад, напластаванні 2-й паловы 3-га тысячагоддзя да н.э. паказалі наяўнасць тут у цёплы перыяд году гаспадарчага ўчастка з вялікай насычанасцю гніючымі арганічнымі ачысткамі (рыбнымі і жывёльнымі), што маркіравалася значнай колькасцю ліначных шкурак лічынак падальных мух. Гэта дадае яшчэ адзін элемент да рэканструкцыі знешняга выгляду паселішча і дадаткова аргументуе вызначэнне тонкіх частых плячаных прапласткаў культурнага слоя як наўмысных гігіенічных падсыпак для закрыцця такіх антысанітарных месцаў.

Спадарожныя адкіды, якія захоўваюцца ў культурным пласце тарфяніковых паселішчаў, удакладняюць дэталі гаспадаркі: склад рыбацкага ўлову і паляўнічай здабычы, калян-дарныя і відавныя дэталі рыбацтва і палявання, склад збораў з лесу і прыбярэжнай зоны. Акрамя гэтага, пэўныя іх дэталі дазваляюць падысці да вырашэння важных пытанняў. Напрыклад, значная колькасць капралітаў дзікоў у буйных лінзах рыбных костак і лускі можа з'яўляцца сведчаннем самага пачатку зараджэння жывёлагадоўлі на Паазер'і. Прыкормліванне ў халодны перыяд году свойскай жывёлы рыбай на тэрыторыі Беларусі этнаграфічна фіксавалася аж да нядаўняга часу. Наяўнасць у культурным пласце паселішчаў вялікай колькасці шалупіння і ядраў вадзянога арэха – чыліма – можа сведчыць пра адну з прычын позняга пранікнення земляробства на тэрыторыю Паўночнай Беларусі, бо з ядраў гэтага арэха таксама магчыма рабіць муку і пячы хлеб, аднак гэтая крыніца харчавання не патрабавала ніякіх выслкаў для яе вырошчвання [16].

Такім чынам, балоты і тарфянікі Беларускага Паазер'я з'яўляюцца не толькі прыроднымі помнікамі і радовішчамі карысных для эканомікі рэсурсаў, важнымі складнікамі экалогіі. Яны таксама ўтрымліваюць унікальную навуковую інфармацыю пра жыццё першабытных жыхароў нашай краіны ў выглядзе іх паселішчаў і п'асобных артэфактаў. Падобныя археалагічныя помнікі адзінкавыя не толькі на тэрыторыі Беларусі, але і агулам у Еўропе, у першую чаргу праз склада-

насць іх выяўлення. Таму гэта варта ўлічваць як пры планаванні гаспадарчага асваення тарфянікаў, так і пры любых іншых спосабах іх выкарыстання або рэстаўрацыі балотных асяродкаў. На жаль, безагляднае выкарыстанне тарфянікаў (найперш торфаздабыча) прыводзіла і да знішчэння ўнікальных археалагічных помнікаў. Такая сітуацыя выявілася ў Чашніцкім раёне Віцебскай вобласці, дзе работнікі мясцовага торфапрадпрыемства распавядалі супрацоўнікам Інстытута гісторыі пра касцяныя, рага-

выя і каменныя археалагічныя артэфакты, якія ім сустракаліся падчас распрацоўкі тарфяніка каля пасёлка Акцябрскі ў другой палове мінулага стагоддзя. Па гэтых апісаннях склаўся малюнак знішчаных археалагічных помнікаў, аналагічных выяўленым на Крывінскім тарфяніку. Варта адзначыць, што торфараспрацоўка, меліярацыя на тарфяніках і балотных участках працягваецца і сёння, і пераважна – без належнага выканання заканадаўства Рэспублікі Беларусь у галіне аховы спадчыны. ■

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ:

1. Г.И. Марцинкевич. Физико-географическое районирование Беларуси в европейской системе районирования // Вестник БГУ: сер. 2. 2001. №2. С. 85–90.
2. М.М. Чернявский. Культуры раннего и среднего неолита Белорусского Подвинья. – СПб., 2012.
3. Чернявский М.М. Асавец 4 – раннеолитическое поселение в Северной Беларуси / М.М. Чернявский // Проблемы балтийской археологии: сб. науч. трудов. – Калининград, 2014. С. 30–41.
4. Чернявский М.М. Формирование северобелорусской культуры по материалам стоянки Асавец 2 / М.М. Чернявский // Археология озерных поселений IV–II тыс. до н.э.: хронология культур и природно-климатические ритмы. – СПб., 2014 г.
5. Charniauski M. Belarusian wetland settlements in Prehistory / M. Charniauski, M. Kryvaltsevich // Wetland settlements of the Baltic: a prehistoric perspective. – Vilnius, 2011.
6. Charniauski M. Fishing practices at the Kryvina Peat Bog as evidenced by the material culture of Asaviec 2 settlement (2008–2017 field seasons) / M. Charniauski, A. Malyutina, E. Lyashkevich // <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2019.06.001>.
7. Courel B. 2020 Organic residue analysis shows sub-regional patterns in the use of pottery by Northern European hunter-gatherers / B. Courel et al. // <http://dx.doi.org/10.1098/rsos.192016>.
8. Зубович С.Ф. Остракодологические исследования / С.Ф. Зубович // Голоцен Беларуси. Белорусский государственный университет. – Минск, 2004.
9. Чарняўскі М. Культура шарападобных амфар і яе ўплывы на Беларускам Паазер'і (паводле матэрыялаў Крывінскага тарфяніку) / М. Чарняўскі, А. Вайтовіч. – Познань, 2019.
10. Charniauski M. Influences of the Corded Ware Culture in the Belarusian Lakeland (on the Ground of the Kryvina Peat-Bog Microregion) / M. Charniauski // Archaeologia Lituana. 2016. Vol. 17. P. 89–99.
11. Чарняўскі М.М. Касцяныя і рагавыя вырабы на паселішчах Крывінскага тарфяніку (неаліт–бронзавы век) / М.М. Чарняўскі. – Минск, 2007.
12. Malyutina A., Charniauski M. Wild boar tusk artefacts from peatbog sites of northwestern Russia and northeastern Belarus (4th-2nd mill. BC): technology, function, context / A. Malyutina, M. Charniauski // Beyond Use-Wear Traces: Going from tools to people by means of archaeological wear and residue analyses. Beyries S., Hamon C. and Maigrot Y. (eds). – Leiden, 2021.
13. Мalyutina A.A. Набор костяных орудий в футляре из поселения Асавец 2 Крывінскага тарфяніку (северная Беларусь) / А.А. Мalyutina, М.М. Чарняўскі // Самарский научный вестник. 2021. Т. 10. №2. С. 141–149.
14. Чарняўскі М.М. Новыя дадзеныя па рыбацтву насельніцтва паселішчаў Крывінскага тарфяніку (па матэрыялах даследаванняў 2008–2011 гг.) / М.М. Чарняўскі, Э.А. Ляшкевіч. // Віцебскія старажытнасці: матэрыялы навуц. Канф. / рэдкал.: Г.У. Савіцкі [і інш.]. – Минск, 2013. С. 11–13.
15. Чарняўскі М.М. Мастацкія вырабы з паселішчаў Крывінскага тарфяніку / М.М. Чарняўскі // Супольнасці каменнага і бронзавога вякоў міжрэчча Віслы і Дняпра: зборнік навуковых артыкулаў памяці Міхала Чарняўскага. – Минск, 2015. С. 229–254.
16. Чарняўскі М.М. Плады чыліму (Trapa natans L., Trapa seae) у матэрыялах тарфяніковага паселішча Асавец на Віцебшчыне / М.М. Чарняўскі, Д.І. Трацякоў // Ботаника (исследования). 2008. Вып. XXXVI. С. 107–117.